

Veronika Završki

Legatours, Osijek

UDK 373.5-055.25(497.543 Osijek)“1914/1918“

Primljeno: 22. 11. 2023.

Prihvaćeno: 1. 3. 2024.

Izvorni znanstveni članak

VIŠA DJEVOJAČKA ŠKOLA U OSIJEKU TIJEKOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

Sažetak

Cilj je rada opisati djelovanje osječke Više djevojačke škole tijekom Prvoga svjetskog rata. Rad je koncipiran kronološko-tematski, počevši s osvrtom na rad škole neposredno prije rata. Opisan je način održavanja nastave, humanitarni rad učiteljica i učenica te ponuđen kratak prikaz socijalnoga, vjerskoga i jezičnoga sastava polaznica škole tijekom rata. Nakon školske godine 1914./1915., kad se nastava slabo održavala, a broj učenica opao, škola je sljedećih ratnih godina djelovala redovito, ali u poludnevnom obliku. Zbog rekvizicije školske zgrade učenice i učiteljice dislocirane su, a nastavu su slušale u improviziranim gradskim i stambenim prostorijama. Od 1917. škola se nalazi u gornjogradskoj školi u Jägerovoj ulici. Iste godine otvara se Viši licej i ženska gimnazija te broj učenica prestaje rasti. Tijekom čitavoga trajanja rata od učenica i učiteljica očekivala se učestala humanitarna aktivnost.

Cljučne riječi: Prvi svjetski rat, Viša djevojačka škola, Osijek

1. Mobilizacija školstva u Prvom svjetskom ratu

Poznato je da su europske zaraćene zemlje tijekom Prvoga svjetskog rata u određenoj mjeri mobilizirale školski sustav (Goebel, 2007, 188-234), a fenomen se javio i u Austro-Ugarskoj Monarhiji.¹ Učenici te multikulturene i multinacionalne zemlje bili su joj potrebni kao sudionici u humanitarnim akcijama te kao stvarni ili potencijalni sudionici u ekonomiji (Healy, 2004, 124). Drugim riječima, škole su tijekom rata imale dužnost pomagati ratni napor, što se očitavalo u volontiranju u obavljanju raznih poslova i uplaćivanju ratnih zajmova. Rad školaraca nije bio potreban samo izvan učionica, pa

¹ O mobilizaciji školstva u Londonu, Berlinu i Parizu usp. Winter i Robert, 2007, 188-234.

je klasična frontalna nastava zamijenjena satima šivanja, štrikanja i prikupljanja stvari za potrebe vojske pod budnim okom učitelja i učiteljica. Osim toga, rat su obilježile rekvizicije zgrada, ratne lekcije, izostanci s nastave i drugi fenomeni.

O mobilizaciji i funkcioniranju školskoga sustava tijekom Prvoga svjetskog rata u domaćoj historiografiji napisano je više znanstvenih radova koji su na studijama slučaja prikazali varijabilnost školskoga iskustva u Banskoj Hrvatskoj od potpunoga kolapsa do nešto uspješnijega nošenja s novim i starim zadacima.² Pučke škole na selu još su i prije rata imale problem s uvjetima rada i polaznosti djece, što je rat potencirao uslijed mobilizacije učitelja i izostanka starije školske djece zbog sudjelovanja u gospodarskim radovima (Jagić, 2014, 442; Bralić, 2006, 629). Premda su neki radovi težili uopćiti zaključke o školstvu na razini Banske Hrvatske, takvi induktivni zaključci ne prikazuju razlike između mogućnosti školstva u gradovima (pa čak i pojedinih škola u gradovima) i na selu.³

U gradovima važnim za mobilizaciju vojske, poput Zagreba i Osijeka, otegotna okolnost u provođenju nastave bila je rekvizicija školskih zgrada, a gradske su obitelji prema nekim istraživanjima bile jače pogođene inflacijom nego one na selu (Boban, 2006, 57). U Zagrebu je tijekom rata posebno zabrinjavala i pojava zapuštene djece na ulicama grada (Godler, 1958, 294). S druge strane, polaznost djece u nekim je gradskim školama, barem na papiru, bila bolja nego na selu, a važan čimbenik prednosti u održavanju nastave bile su supstitucijske mogućnosti prilikom traženja prostora za nastavu i zamjenskih učitelja i učiteljica. Glede viših djevojačkih škola, problem mobilizacije učiteljskoga osoblja, koje su činile uglavnom učiteljice, nije postojao. Ipak, djelovanje škola ovisilo je i o blizini fronte, pa je tako Viša djevojačka škola u Zemunu zatvorena tijekom školske godine 1914./1915. (Župan, 2013, 186). Ono što povezuje djelovanje svih pučkih (i srednjih) škola, bez obzira na različite mogućnosti u održavanju nastave, jest nužnost uključivanja u razne humanitarne akcije koje su se odvijale pod patriot-skim krilaticama (Ostajmer, 2017, 558; Holjevac, 2019, 610-614; Herman Kaurić, 2007, 85-94).

Cilj ovoga rada jest uočiti kako je djelovala Viša djevojačka škola u Osijeku za vrijeme rata, a specifični su ciljevi opisati oblik održavanja nastave, uključenost u humanitarne aktivnosti te broj i sastav učenica. Unatoč prekidima i poteškoćama u izvođenju nastave, vidljivi su neki kontinuiteti u svrsi školovanja djevojaka tijekom rata, tj. svrsi obrazovanja djevojaka srednje građanske klase. Kontinuiteti se odnose na nastavak spolne politike obrazovanja žena koju je opisao Dinko Župan, a koja je u višim djevojačkim te stručnim ženskim školama prepoznala mjesto odgoja i obrazovanja „dobrih kućanica”, pa su tako djevojke imale i neke specifične zadatke u kontekstu ratnoga školskog rada. S druge strane, nastava je poremećena dislociranjem učenica i učiteljica iz matične zgrade te nužnim sudjelovanjem u brojnim akcijama za pomoć vojsci, a otvaranjem Višega liceja i ženske gimnazije 1917. slabi njezina uloga

2 O tome usp. Mirošević, 2014, 9-44; Holjevac, 2019, 607-616; Szabo i Goldstein, 2007, 117-123.

3 Banska je Hrvatska, dakako, uoči rata još uvijek izrazito agrarna zemlja, zbog čega su problemi škola na selu veći dio životne stvarnosti mnogih učenika i učenica, ali prvenstveno nižih pučkih škola.

u obrazovanju djevojaka u gradu. Tijekom Prvoga svjetskog rata Viša djevojačka škola objavila je jedan godišnji izvještaj koji je obuhvaćao dvije školske godine (1914./1915. i 1915./1916.). Podatke o radu škole pronalazimo i u fondu škole u Državnom arhivu u Osijeku, u fondu Zemaljske vlade u Hrvatskom državnom arhivu te službenim glasnicima Odjela za bogoštovlje i nastavu.⁴

2. Viša djevojačka škola u Osijeku uoči rata

Više djevojačke škole u 19. stoljeću imale su ulogu oblikovati buduće „dobre kućanice“, a najveći broj školskih sati otpadao je na takozvani ženski ručni rad.⁵ Ipak, krajem 19. stoljeća mogućnosti srednjoškolskoga obrazovanja djevojaka u Banskoj Hrvatskoj, barem onih boljega socijalnog položaja, popravljaju se.⁶ Ženske stručne škole i sve brojniji tečajevi raznih vrsta preuzimaju neke zadatke viših djevojačkih škola, napose one vezane za poboljšanje kućne ekonomije, ali unatoč nekom napretku, više djevojačke škole do 1918. uglavnom i dalje ostaju mjesta oblikovanja ženskih identiteta kao „valjanih supruga, dobrih kućanica i brižnih majki“ (Župan, 2013, 169).

O radu Više djevojačke škole u Osijeku zasad postoji samo jedan rad Dinka Župana, u kojem je opisano djelovanje škole od njezina osnutka 1882. do kraja 19. stoljeća (Župan, 2005, 366-383). Učenice Više djevojačke škole u Osijeku u 19. stoljeću pripadale su prvenstveno srednjoj građanskoj klasi, a taj se trend nastavio i do početka Prvoga svjetskog rata. Prema vjerskoj pripadnosti, učenice su uoči rata većinom bile katoličke vjere, a druge po zastupljenosti bile su židovke, premda je udio židova u stanovništvu grada bio nešto manji nego primjerice udio stanovnika pravoslavne vjeroispovijesti. Prema materinskom jeziku, krajem 19. i početkom 20. stoljeća škola je odražavala sastav stanovništva Osijeka, pa je školske godine 1911./1912. udio učenica

4 U pitanju su spisi sačuvani u Državnom arhivu u Osijeku u fondu Više pučke djevojačke škole HR-DAOS-173, kut. 6 i 8, zatim u Hrvatskom državnom arhivu u fondu Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu HR-HDA-80, kut. 890, 1018, 1196 i 1045, te u manjoj mjeri spisi fonda Gimnazije „Sara Bertić“ HR-DAOS-155, kut. 1. Korišteni su i sačuvani godišnji izvještaji Više pučke djevojačke škole izdani između 1911. i 1916. koji se nalaze u Državnom arhivu u Osijeku te statistički podaci *Službenoga glasnika kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade*, Odjela za bogoštovlje i nastavu, za školske godine od 1914./1915. do 1919./1920. objavljeni između 1916. i 1922., koji se nalaze u knjižnici Podružnice za Slavoniju, Srijem i Baranju Hrvatskoga instituta za povijest. Korišten je i *Jubilarni izvještaj povodom pedesetgodšnjice opstanka državne građanske škole u Osijeku za školsku godinu 1931/32.* izdan 1932., koji se nalazi u Hrvatskom školskom muzeju.

5 Prema Županu, glavne odlike koje su djevojčice trebale usvojiti i reproducirati odgojno-obrazovnim planom u 19. stoljeću bile su „pobožnost, prostodušnost, čednost, krotkost, stidnost, skromnost i šutljivost“ (Župan, 2013, 367-368).

6 Tako se u Zagrebu 1892. otvara prvi ženski licej, a od 1901. upisuju se prve redovne studentice na Mudroslovni fakultet Kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, koje su ga od 1895. mogle pohađati kao izvanredne učenice. Na prijelazu stoljeća djevojke pohađaju i neke muške gimnazije, dopušteno im je bavljenje ljekarstvom, a gimnazijsko obrazovanje omogućeno im je od 1917. O tome usp. Ograjšek Gorenjak, 2006, 147-176; Luetić, 2002, 167-207; Župan, 2001, 435-452.

s hrvatskim (ili srpskim) materinskim jezikom iznosio 48 %, a s njemačkim 43 %.⁷ Iste godine najveći broj učenica dolazio je iz obrtničkih ili trgovačkih te činovničkih obitelji, najmanji iz seljačkih i vojničkih, a nezanemariv broj djevojaka bio je bez oca.⁸

Zgrada škole nalazila se u starom vojno-civilnom dijelu grada, Tvrđi, a smjestila se između gimnazije i vojarnje. U dokumentu iz 1914. doznajemo da škola nije imala dvorište, da se nastava održavala u tijesnim prostorima, kao i da nije postojala dvorana za crtanje, pjevanje ili tjelovježbu, pa se taj obavezni predmet nije ni održavao. Škola je u upravi od 1889. bila spojena sa ženskom stručnom školom te nižom pučkom djevojačkom školom u Tvrđi, stoga je u godinama prije rata broj učenica toliko porastao da su polaznice stručnih tečajeva i paralelki V. i VI. razreda Više djevojačke škole preseljene u gornjogradsku pučku školu u Jägerovoj ulici.

Ravnateljica Klotilda Cvetišić obilježila je rad škole do 1892., kada tu funkciju preuzima Marija Pinterović, koja će ostati ravnateljica do 1922. godine. Uoči rata u školi je stalno zaposleno 10, a tijekom rata 11, odnosno 12 učiteljica i učitelja. Redovna nastava započinjala je 1. rujna, a završavala 29. lipnja. Učenice su bile obavezne prisustvovati vjerskim obilježavanjima važnih događaja poput mise zadušnice za caricu Elizabetu ili mise povodom imendana Franje Josipa I. Održavale su se i specifične mise za, primjerice, dobrotvore škole, poput mise zadušnice za blagopokojnu dobrotvorku Adelu Deszaty.⁹

Uoči Prvoga svjetskog rata Viša djevojačka škola prelazi s licejske na novu privremenu nastavnu osnovu za više djevojačke škole u Zagrebu. Prema novoj nastavnoj osnovi, učenice su tijekom četiri godine obrazovanja najviše sati provodile na nastavi hrvatskoga i njemačkoga jezika, zatim matematike i prirodne nauke te ručnoga rada. U petom razredu broj školskih sati iznosio je 26, u šestom 28, a u sedmom i osmom 30 sati tjedno. Za razliku otprije, predmet Kućanstvo uveden je u sve razrede, a ne samo u osmi. Kućanstvo je u osmom razredu trebalo poučiti djevojke o važnosti „domaćega gospodarstva i ženskog rada u kući za obitelj i državu”. Tako je predviđeno osvještavanje odgovornosti i dužnosti prema državi kod starijih djevojaka ne samo kao građanki već i specifično kao žena. Ljubav prema državi, odnosno na nižoj razini prema vlastitom

7 Prema popisu stanovništva iz 1910. godine, u Osijeku je prema materinjem jeziku 12.625 govornika hrvatskoga, 11.269 govornika njemačkoga, 3729 govornika mađarskoga, 2889 govornika srpskoga i 876 govornika drugoga jezika. U profesionalnom pogledu, 24.976 stanovnika pripadalo je rimokatoličkoj, 2943 pravoslavnoj, 2340 židovskoj, 979 protestantskoj i 150 drugim vjerama (Božić-Drljača i Jelaš, 2014, 7).

8 Konkretno, navedene školske godine stanje je izgledalo ovako: 1. veliki obrtnici, veletrgovci i bankari (11); 2. obrtnici, trgovci i kramari (138); 3. državni i zemaljski činovnici (36); 4. općinski i privatni činovnici (68); 5. odvjetnici, liječnici i privatni mjernici (4); 6. svećenici, profesori, učitelji, uopće književnici i umjetnici (12); 7. časnici vojske i mornarice (6); 8. vojnici i mornari (2); 9. seljaci (1); 10. radnici, sluge i nadničari (24); 11. osobe drugog zvanja (7), bez oca (52) (Godišnji izvještaj, 1913, 35–36).

9 Adela Deszaty (rođ. Horning) bila je osječka dobrotvorka iz ugledne građanske obitelji. U mladosti je ostala udovica, pa je sav novac darivala u humanitarne svrhe. Dana 9. veljače 1885. pronađena je mrtva kod kapelice Kamenitoga križa, kamo je obično odlazila na jutarnju molitvu, a ubojica nikad nije pronađen (Balikić, 2017, 56). Zaklada Josip i Jelisava Horning-Deszathy korištena je za učenice Više djevojačke škole u Osijeku.

kraju, nje govala se i redovitim izletima u okolicu Osijeka, primjerice u Dalj, Đakovo, Aljmaš i Valpovo, kao i pjevanjem domoljubnih pjesama, izložbama ručnih radova te učenjem o važnosti ženskoga humanitarnog djelovanja. S obzirom na činjenicu da su uoči rata u Osijeku djevojčice nakon pučke škole obrazovanje mogle nastaviti već i na učiteljskoj školi ili raznim tečajevima u gradu, nastava u Višoj djevojačkoj školi služila je za oblikovanje identiteta djevojaka srednje građanske klase kao budućih obrazovanih kućanica vjernih državi i motiviranih za uključivanje u dobrotvorni rad.

3. Viša djevojačka škola tijekom rata

3.1. Održavanje nastave

U prvoj ratnoj i školskoj godini 1914./1915. teško možemo govoriti o uspješnom održavanju nastave. Osim što čak tri mjeseca nije pronađena zgrada ili prostor za nastavu nakon rekvizicije školske zgrade tijekom ljetnih praznika, školsku godinu obilježili su i dugi prekidi. Nastava počinje tek 3. prosinca 1914., a obuka je u svim razredima skraćena na 24 sata tjedno jer je u školskoj zgradi Više djevojačke škole nastavu poslijepodne imala Kraljevska velika gimnazija. No već 25. siječnja 1915. zgradu je ponovno zaposjela vojska, pa se nastava nastavlja tek 6. travnja, kad su učenice V. i VI. razreda smještene u dvoranu Prve hrvatske štedionice, a učenice VII. i VIII. razreda u stan u Pejačevićevoj ulici. Zbog skućenoga prostora stana nastava je bila organizirana dvokratno, pa su se izmjenjivali VII. a i b te VIII. a i b razredi. Kraj nastavne godine bio je na dan sv. Vjekoslava, zaštitnika školske djece, 21. lipnja 1915. Izostao je završni godišnji ispit, pa je godina zaključena školskom svečanosti i proslavom u pukovnijskom vrtu, gdje su učenice dobile svjedodžbe, a one zaslužne i nagradne knjige.¹⁰

Sljedeće školske godine nastava je započela 1. rujna 1915., što nije značilo i povratak u stare školske učionice. Nastava se (ponovno) održavala u zgradi Prve hrvatske štedionice, zatim u prostoru Trgovačke komore i Protestantske općine u Gornjem gradu te u fratarskoj zgradi u Tvrđi. Nastavljen je dvokratni rad u prijepodnevnom i poslijepodnevnom terminu. Dana 21. studenog 1915. stanje u školi provjerio je kr. zemaljski školski nadzornik Franjo Andres, no izvještaj škole ne spominje njegovu ocjenu. Nastavna je godina započela i popravnim ispitima 2. i 3. rujna 1915., a završena bez održavanja godišnjih ispita 21. lipnja 1916.

Školsku godinu 1916./1917., koja je započela 1. rujna, također je obilježilo održavanje nastave u improviziranim prostorima. Konačno su u školskoj godini 1917./1918. svi razredi smješteni u pučku školu u Jägerovoj ulici, gdje su ostali do kraja rata. Nastava je počela 1. listopada 1917. i završila 21. lipnja 1918. Stabilizacija nastavnoga programa očitovala se u činjenici da je te školske godine održan cjelodnevni izlet u Aljmaš i Vukovar za učenice osmih razreda.

Rat uvodi nove vjerske svečanosti kojima su učenice morale prisustvovati. Godine 1914., iako još nisu imale osiguran prostor za održavanje nastave, učenice Više

¹⁰ U siječnju 1915. javlja se i naredba o skraćivanju školske godine s deset na osam mjeseci (Szabo i Goldstein, 2007, 119).

djevojačke škole trebale su nazočiti misi za život kralja Franje Josipa I. te „za čast i spas domovine i za uspjeh oružja naše hrabre vojske, da ju Bog očuva od neprijatelja i da se vrati željeni mir” (Godišnji izvještaj, 1916, 6). Već dva dana poslije uslijedila je godišnjica smrti carice i kraljice Elizabete te su školska djeca i učitelji, kao i inače, prisustvovali misi zadušnici 10. rujna te misi u spomen na njezin imendan 19. studenog. Do njegove smrti nisu izostale ni tradicionalne proslave imendana cara Franje Josipa 4. listopada, koje su za djecu značile i praznik. Nakon careve smrti 1916. učenici su počeli obilježavati 21. studenog misama zadušnicama za pokojnoga cara. Nastavio se slaviti i „Dječji dan” 6. lipnja, a on je tijekom rata počeo uključivati i skupljanje prinosa za zagrebačku „Udrugu učiteljica – sekcija za našu djecu”. Naredbom iz 1917. postali su rođendan i imendan kralja Karla IV. i kraljice Zite obavezni praznici za djecu svih vjeroispovijesti, uz nužno pohađanje svećanih vjerskih službi.

Prema popisu školskih knjiga za 1914./1915. vidljivo je da je Viša djevojačka škola te godine planirala koristiti udžbenike za ženske liceje i niže razrede gimnazija i srednjih učilišta, što govori u prilog njezinoj ulozi nižega ženskog liceja u gradu. Ipak, Odjel za bogoštovlje i nastavu prilagođavao je preporuke za čitanje i nabavu knjiga s obzirom na ratne okolnosti. Pod utjecajem rata neke se knjige ukidaju, a nove preporučuju.¹¹ Tako je 1917. školama preporučio nabavu knjige dr. Božidara Spišića *Kako pomažemo našim invalidima*. Premda u prvom redu namijenjena ortopedijskim bolnicama i invalidskim školama, preporučena je i knjižnicama područnih nižih i viših pučkih škola. Iste godine svim je učiteljima i učiteljicama pučkih škola savjetovana i nabavka knjižice *Protialkoholni katekizam* te *Mladi junak*. No nisu se nabavljale samo knjige ili časopisi s očekivanim i utvrđenim diskursima o ponašanju djevojaka. Godine 1917. za ravnateljstvo Više djevojačke škole nabavljen je i jedan primjerak *Ženskoga svijeta*, časopisa za žensko pitanje koji je pokrenula Zofka Kveder.

3.2. Humanitarni rad

Kao što je rečeno, u rujnu i listopadu 1914. nastava u Višoj djevojačkoj školi nije bila moguća. No učenice su vrlo brzo stavljene u službu rata. Raznim okružnicama i naredbama Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, pučkim su školama naređene akcije prikupljanja lišća, tople odjeće i sabiranja božićnica za vojsku (Mirošević, 2014, 16). Pritom je katkad postojala razlika između zadataka za djevojke i dječake.¹²

Naredbom iz rujna 1914. ručni je rad za potrebe vojske specifično naređen učiteljicama i djevojkama te djevojčicama nižih i viših pučkih škola.¹³ Učiteljice i učenice osječke Više djevojačke škole i stručnih tečajeva morale su izrađivati zimsku odjeću

11 Tako je krajem 1915. zabranjena upotreba knjige *Nauka o veri* Vladimira Milutinovića (HR-DAOS-173, kut. 7, „Za Službeni glasnik, naredba br. 30.078, Zagreb, 6. 12. 1915.”).

12 Treba napomenuti da su uslijed sve većih potreba vojske djevojke, žene i djeca upućivani u izradu predmeta koji su potencijalno zahtijevali i malo više snage. Tako je prema banskoj okružnici iz listopada 1915. o pletenju slamnatih pletenica za vojsku javnost uvjeravana da se „tim lakim poslom mogu baviti čak i žene te vrlo mala djeca” (Herman Kaurić, 2007, 89).

za potrebe vojske od materijala koji se pribavljao od Gradskoga poglavarstva ili preko donacija. Dvije udruge učiteljica koje su provodile akcije predvodile su Josipa Glembay te Katica i Aurelija Hudtz. Školama su odaslane Upute za pravljenje toplih odijela za vojnike s opisanim postupcima i ilustracijama. Poput djece nižih pučkih škola, učenice su uz to sakupljale vunu te pribavljale gotovu toplu odjeću. Kao što se navodi u školskom izvještaju, posebno su mnogo radile učenice stručnih tečajeva koje nisu imale redovitu obuku, pa su šivale novo i krpale staro rublje za Crveni križ.¹⁴ Prva je ratna godina pobudila i samoinicijativnost djevojaka popraćenu pohvalama i poticajima u lokalnom tisku. Nekoliko učenica Više djevojačke škole tako je kupilo namirnice za ranjenike i podijelilo ih u vojarni u Tvrđi.¹⁵

Tijekom sljedeće školske godine, 1915./1916., učenice su s učiteljicama isplele 300 komada „toplih stvari” i sašile 620 vreća za pijesak. Osim toga, pravile su cigarete te nabavljale knjige i novine za ranjenike i bolesnike, a za božićnicu za vojnike na ratištu 1915. skupile su 185 kruna. Za školu ratnih nemoćnika te za liječenje i obrazovanje ratnih nemoćnika u Zagrebu skupile su tijekom druge ratne školske godine 1.050 kruna.

No učenice nisu samo skupljale (i plele) stvari i novac. Tijekom 1916. organizirale su koncert za prikupljanje novca za slijepe ratnike, a prikupljeno je čak 480 kruna i ponovno poslano Društvu sv. Vida u Zagreb. Uskrs je također bio povod za organiziranje humanitarne akcije, pa su učenice opet prionule ručnom radu, ali onom slikovnom. Bojenjem i prodavanjem pisanica s narodnim motivima prikupile su 400 kruna za siročad ratnika (Godišnji izvještaj, 1916, 22). Tijekom školske godine 1915./1916. upisale su i IV. ratni zajam s ukupnom svotom od 27.500 kruna, a iste su školske godine skupile i 120 kruna za Primorce stradale u potresu. Sačuvani dokument s naznačenim svotama pokazuje da su učenice potpisivale i VII. ratni zajam s ukupnom svotom od 19.050 kruna. Konačno, iz izvještaja osječkoga Gradskog poglavarstva krajem školske godine 1916./1917. doznajemo da su učenice u toj školskoj godini skupile sveukupno 1.141 krunu i 35 filira za ratne invalide, a uz izvještaj su priložene tablice s imenima i iznosima koje su donirale pojedine učenice.

Poticaj školskim akcijama bili su mjerljivi rezultati u financijskim uspjesima pojedinih škola prilikom prikupljanja novca. Pomno se pratilo kolike su svote sakupljene od pojedinih pučkih škola tijekom raznih akcija. Različite zahvalnice, spomenice i druge simbolične (uglavnom pismene) zahvale trebale su služiti školama i učenicima na ponos, a motivaciji su zasigurno doprinosile i evidencije o prinosima pojedinih učenica

13 Ratni pripomoćni ured pozvao je čitavo stanovništvo na izradu zimske odjeće prema uputama koje su objavljene u novinama, a kr. vladin povjerenik za županiju virovitičku i kr. slob. grad Osijek pozvao je žene grada Osijeka i županije da pletu i skupljaju novac. Zemaljska vlada posebno je naredila pletenje zimske odjeće za vojnike učenicama nižih i viših pučkih škola prema nastavnoj osnovi za ženski ručni rad (HR-DAOS-173, kut. 6, „Okružnica zemaljske vlade br. 24.321, Zagreb, 16. 9. 1914.” i „Milostivim gospodjama i gospodjicama grada Osijeka i županije Virovitičke, Osijek, 13. 9. 1914.”).

14 Zimski su se predmeti predavali Gradskom pripomoćnom uredu u Osijeku, koji je predvodio uvaženi osječki odvjetnik dr. Hugo Spitzer.

15 „Plemenito djelo”, *Hrvatska obrana* (Osijek), 21. 9. 1914., 3.

koje su se slale na uvid Zemaljskoj vladi.¹⁶ Osobito motiviranim učiteljicama i ravnateljicama dodjeljivala su se i odličja. Tako je ravnateljica osječke Više djevojačke škole Marija Pinterović za iznimne zasluge i zalaganje u humanitarnom radu škole tijekom rata nagrađena srebrnim počasnim znakom s ratnom dekoracijom. Završne riječi školskoga ljetopisa opjevale su hvalospjev zalaganju učitelja i učenika u svim aspektima života na pozadinskoj fronti. Vidljivo je da su učitelji bili upotrebljavani i kao dodatna radna snaga u raznim uredima, u bolnici Crvenoga križa i drugim humanitarnim društvima (Godišnji izvještaj, 1916, 25).

Godine 1917. Viša djevojačka škola upućena je u pisanje knjiga za Zavod za slijepe Društva sv. Vida u Zagrebu. Zavod se obvezao dobiti školi sprave za pisanje, papir te jedan primjerak abecede. Godine 1917. prikupile su djevojke za božićnicu ratnoj siročadi 335 kruna i 46 filira. Te su godine učenici prodavali i plakate „Narod za svoje nemoćnike”, u čijoj se prodaji među pučkim školama ponovno istaknula Viša djevojačka škola. Zbog velikog broja i otežanog nadzora raznih humanitarnih akcija mladeži gradonačelnik Ante Pinterović u studenom 1917. odredio je prestanak sakupljačkih akcija među mladima bez posebne dozvole Poglavarstva.

3.3. Broj i sastav učenica više djevojačke škole

Za uočavanje promjena u broju učenica tijekom ratnih godina korisni su podaci o brojčanom stanju krajem školskih godina uoči, tijekom i neposredno nakon rata koje pronalazimo u školskom godišnjem izvještaju. Uočljiv je trend rasta broja učenica sve do prve ratne godine, kada dolazi do pada, ali od 1915./1916. broj učenica veći je nego prije rata. Rast se zaustavlja školske godine 1917./1918., kad se otvara Viši ženski licej i ženska gimnazija te neke djevojke Više djevojačke škole prelaze u tu školu (*Jubilarni izvještaj*, 1932, 11).¹⁷

Tablica 1. Broj učenica Više djevojačke škole 1910. – 1920.

Šk. god.	Br. učenica	Šk. god.	Br. učenica
1910./11.	289	1915./16.	370
1911./12.	313	1916./17.	428
1912./13.	331	1917./18.	428
1913./14.	350	1918./19.	420
1914./15.	310	1919./20.	411

16 Neki prikazi spomenica jasno su ocrtavali sfere muškoga i ženskoga djelovanja tijekom rata. Na spomen-listu za prinos za božićnice iz 1914. uz riječi „za naše junake 1914.” oslikan je staloženi vojnik u zimskoj odjeći, a odvojen grbom nalazio se prikaz majke koja doji dvoje malene djece u skromnoj sobici na čijem je zidu slika vojnika. Preslika spomenice u: Pelko, 2014, 34.

17 Nova škola otvorena je 30. travnja 1917. (licej), odnosno 27. studenog 1917. (ženska realna gimnazija). Te je godine nosila naziv „Kraljevska ženska realna gimnazija i privremeni viši ženski licej”. Izvještaj kr. žen. realne gimnazije i privr. višeg ženskog liceja u Osijeku 1917./18., 6.

Po pitanju vjerske pripadnosti službeni glasnici Zemaljske vlade navodili su podatke samo za katoličke i pravoslavne učenice. Sve ostale zbrojene su i predstavljene u kategoriji „druge”. Ipak, na temelju godišnjih izvještaja škole do 1915./1916. i Iskaza o stanju škole iz 1917./1918. vidljivo je da je za vrijeme rata broj pravoslavki prvi put od osnutka škole nadišao broj židovki. Takvo će se stanje zadržati i tijekom sljedećih ratnih i prvih poratnih godina.¹⁸

Tablica 2. Vjerski sastav učenica Više djevojačke škole 1913. – 1920.

Šk. god.	katolkinje	pravoslavke	ostale
1913./14.	247	38	65 (57 židovke, 8 evangelikinje)
1914./15.	235	23	52
1915./16.	259	54	57 (52 židovke, 5 evangelikinje)
1916./17.	285	72	71
1917./18.	293	77	58 (54 židovke, 4 evangelikinje)
1918./19.	309	64	47
1919./20.	309	56	46

Sastav učenica prema materinskom jeziku prikazan je u tablici 3. Pritom treba napomenuti da se u školskoj godini 1915./1916. u *Godišnjem izvještaju* (ali i do kraja rata) više ne koristi kategorija „hrvatski i/ili srpski” jezik, nego samo „hrvatski”.¹⁹ Kao što pokazuje tablica 3, vidljiv je sve veći porast učenica s hrvatskim kao materinskim jezikom.

Tablica 3. Učenice Više djevojačke škole prema materinskom jeziku

Šk. god.	hrvatski (srpski)	njemački	mađarski	češki	slovenski
1913./14.	187	144	14	4	1
1915./16.	217	130	18	4	1
1917./18.	270	132	16	5	1

18 Takvo stanje nije bilo rezultat smanjenja broja Židova u gradu. Uvidom u statističke iskaze Ženskoga višeg liceja i ženske gimnazije vidljivo je da je u tu školu prešao (i upisao se) veći broj židovki nego pravoslavki. Tako je 1917./1918. od 76 učenica njih 47 bilo rimokatoličke, 19 židovske i 10 pravoslavne vjere, a godine 1919./1920. od 214 učenica njih 141 bilo je rimokatoličke, 49 židovske, 23 pravoslavne i 1 evangeličke vjere (Izvještaj kr. žen. realne gimnazije i privr. višeg ženskog liceja u Osijeku 1917./18., 7; Izvještaj privrem. višega ženskoga liceja i žen. realne gimnazije u Osijeku 1919./1920., 6).

19 Vladina naredba od 13. listopada 1914. odredila je isključivo korištenje latiničnoga pisma, a naredba br. 20.556 i ukidanje ćirilice u školi. Okružnicom Zemaljske vlade od 5. studenog 1914. (br. 28.426) predmet Hrvatski ili srpski postaje samo „hrvatski” jezik (Mirošević, 2014, 16). Ipak, mnogi izvještaji škola i dalje su koristili kategoriju „hrvatski ili srpski jezik”.

Većina je učenica tijekom rata i dalje bila iz Osijeka. Godine 1913./1914. iz Osijeka su bile 273 od 350 učenica (78 %), a 1915./1916. nešto manje, odnosno 261 od 370 (71 %). Te je godine broj učenica veći nego prije rata, odnosno nastavlja se trend rasta koji je uočen u godinama prije rata. Povećanje ukupnoga broja učenica te godine može se objasniti većim brojem učenica iz cijele Slavonije. Godine 1917./1918. omjer je isti kao i u predratnoj godini. Te je godine 330 (78 %) učenica iz Osijeka, a 95 (22 %) čiji roditelji ne stanuju u gradu.

Stanje u Višoj djevojačkoj školi s obzirom na očevo zanimanje prikazano je u tablicama 4 i 5.

Tablica 4. Učenice prema zanimanju oca 1913. – 1916.

Zanimanje oca	1913./14.	1914./15.	1915./16.
Veleposjednici i vlastela	5	5	5
Veliki obrtnik i veletrgovac	31	1	7
Obrtnik, trgovac i kramar	123	127	157
Državni i zemalj. činovnici	37	41	35
Općinski i privatni činovnici	68	56	60
Odvjetnici, liječnici i mjer.	7	6	3
Svećenici, profesori i učitelji	26	26	37
Časnici vojske i mornarice	6	5	7
Vojnici i mornari	7	7	7
Seljaci	3	-	6
Radnici, sluge i nadničari	20	19	12
Osoba drugog zvanja	17	17	34
Otac nije živ	49	41	48

Pregledom izvještaja od 1900. nadalje vidljiv je polagan rast broja učenica kćeri radnika, sluga ili nadničara, ali njihov broj opada odmicanjem rata. Teža financijska situacija tih obitelji potencijalni je razlog manjega broja tih učenica tijekom rata te je moguće da su neke djevojke umjesto višega obrazovanja morale odabrati rad unutar ili izvan vlastite kuće, na što upućuje stanje iz šk. godine 1915./1916. Nažalost, 1916./1917. i 1917./1918. ta kategorija zanimanja nije eksplicitno izražena.

Vidljiv je i znatniji pad broja učenica kćeri veletrgovaca i veleobrnika, što je vjerojatno posljedica ratnoga stanja koje je poremetilo ekonomiju. Sveukupni broj kategorija u sljedećim se godinama smanjio, pa je stanje 1916. – 1918. bilo iskazano kao u tablici 5.

Tablica 5. Učenice prema zanimanju roditelja 1916./1917. i 1917./1918.²⁰

Stalež roditelja	1916./17.	1917./18.
Javni činovnici (državni, zemaljski, općinski, učitelji itd.)	80	121
Vojnici	17	11
Svećenici	3	10
Privatni činovnici	65	31
Odvjetnici, liječnici, inženjeri, književnici, umjetnici, novinari i drugi privatnici duševnog zanimanja	6	5
Veleposjednici	7	7
Maloposjednici, bankari, veletrgovci, veleobrtnici, trgovci, obrtnici, sitničari, gospodarski radnici, obrtni radnici	183	212
Osoba drugog staleža ili zanimanja	67	31

Treba napomenuti da je tijekom rata u školi bilo zaposleno ukupno 11 članova učiteljskoga osoblja sve do 1918., kad je zaposlena još jedna učiteljica. Osim Franjke Ditz i pomoćne učiteljice Céline Jagić, sve su učiteljice i ravnateljica Više djevojačke škole i dalje bile neudane u školskoj godini 1917./1918. Do 1914. na snazi je bila naredba iz zakona iz 1888. prema kojoj se svaka udaja učiteljice smatrala dobrovoljnim napuštanjem službe. Te je godine ipak dopuštena udaja učiteljica uz posebno dopuštenje vlade (Župan, 2013, 150). Unatoč tome, na primjeru Više djevojačke škole vidljivo je da učiteljice nakon 1914., odnosno tijekom rata, nisu stupale u brak.

4. Zaključak

Školske godine 1917./1918. u Iskazu stanja u osječkoj Višoj djevojačkoj školi na pitanje o opremljenosti školskih soba vjerskim i vladarskim simbolima odgovor je glasio: „u svakoj sobi je križ, a slike kraljeve naručene.” Pitanja o postojanju prostora za rekreaciju i aktivnosti učenica preskočena su i prekrižena. Nakon tri godine rastrkanosti i selidbe po ustanovama i stanovima, od 1917. Viša djevojačka škola nalazila se u prostoru gornjogradske škole u Jägerovoj ulici, koja je služila i kao improvizirana bolnica Crvenoga križa.

Trajanje nastavne godine nakon 1914./1915. donekle se stabilizira, a tijekom čitavoga rata velik je naglasak stavljen na sudjelovanje učenica u nizu različitih humanitarnih akcija s ciljem pomoći vojnicima na fronti ili onima ozlijeđenima (kao i njihovim obiteljima) u pozadini. Djevojke Više djevojačke škole i njihove učiteljice izvršavale su brojne humanitarne obveze redovito i, čini se, vrlo uspješno, no zbog samo jednoga

²⁰ Za 1916./1917. i 1917./1918. nije izražen broj učenica koje su bile bez oca.

izdanog godišnjeg izvještaja škole nije moguće utvrditi točan iznos skupljen tijekom čitavoga rata za pojedine akcije, premda ni taj iznos ne bi nužno prikazivao sav doprinos učenica tijekom rata. Ipak je moguće zaključiti da je Viša djevojačka škola prednjačila u odnosu na niže pučke škole u gradu, što i ne čudi s obzirom na veće financijske mogućnosti roditelja djevojaka srednje građanske klase tijekom rata, ali i svrhe obrazovanja djevojaka, koje su poticane na humanitarni rad pod okriljem domoljublja i dužnosti. Unatoč specifičnim zadacima djevojaka (poput šivanja za potrebe vojske), učenice su sudjelovale u brojnim humanitarnim akcijama upućenim svim školama. Nakon prve ratne godine, kad je uočljiv pad broja učenica, već druge ratne godine on je veći nego prije rata. Pad broja učenica uočljiv je ponovno u školskoj godini 1917./1918., što nije bilo uzrokovano ratom, nego otvaranjem Višega liceja i ženske gimnazije u Osijeku, kamo prelaze i neke učenice Više djevojačke škole. Broj učiteljica ostao je nepromijenjen, a povećan je za jednu učiteljicu 1918. godine.

Premda je fokus stavljen na prikaz rada jedine osječke više djevojačke škole, ovu je temu moguće proširiti. Istraživanje nije obuhvatilo opis i okolnosti otvaranja Višega liceja i ženske gimnazije u gradu, događaj koji je bio važan u kontekstu opadanja uloge Više djevojačke škole u obrazovanju djevojaka. Osim toga, bilo bi korisno istražiti djelovanje pojedinačnih učiteljica tijekom rata, o čemu postoje ograničeni i rijetki, ali vrijedni zapisi u tisku, pedagoškim časopisima i fondu Zemaljske vlade. Konačno, rad marginalno spominje pripojene stručne ženske tečajeve i nižu djevojačku školu u Osijeku, pa se rad ove školske institucije tijekom rata može još opširnije istražiti.

ARHIVSKI IZVORI

1. HR-DAOS-155: Hrvatska, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, fond 155, Gimnazija „Sara Bertić”.
2. HR-DAOS-173: Hrvatska, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, fond 173, Viša pučka djevojačka škola.
3. HR-HDA-80: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 80, Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu.

NOVINE

1. *Hrvatska obrana* (Osijek), 224 (1914).

OBJAVLJENI IZVORI

1. Godišnja izvješća Više djevojačke škole u Osijeku za školske godine od 1910./1911. do 1915./1916.
2. Izvještaj kr. žen. realne gimnazije i privr. višeg ženskog liceja u Osijeku za školske godine 1917./1918. i 1919./1920.
3. *Jubilarni izvještaj povodom pedesetgodišnjice opstanka državne građanske škole u Osijeku za školsku godinu 1931/32.*

4. Statistički podaci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji u *Službenom glasniku kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade* za školske godine od 1914./1915. do 1919./1920.

LITERATURA

1. Balikić, L. (2017). Kapelica Kamenitog križa u Osijeku. *Pro tempore*, 12, str. 55-58. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/176136>.
2. Boban, B. (2006). *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata*. Zagreb: Alineja.
3. Božić-Drljača, V. i Jelaš, D. (2014). *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata: katalog izložbe*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.
4. Bralić, A. (2006). Zadarsko školstvo u Prvom svjetskom ratu. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, str. 597-630. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/11897>.
5. Godler, Lj. (1958). Školstvo i prosvjeta na početku XX. stoljeća i novi pedagoški pravci. U: Franković, D., ur. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 238-301.
6. Goebel, S. (2007). Schools. U: Winter, J. i Robert, J-L., ur. *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin 1914-1919*, Volume 2. Cambridge; New York; Melbourne; Madrid; Cape Town; Singapore; Sao Paulo: Cambridge University Press, str. 188-234.
7. Healy, M. (2004). *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge; New York; Melbourne; Madrid; Cape Town; Singapore; Sao Paulo: Cambridge University Press.
8. Herman Kaurić, V. (2007). *Za naše junake... Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914. – 1918*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
9. Holjevac, Ž. (2019). Kontinuiteti i promjene u zagrebačkom srednjem školstvu između 1910. i 1921. godine. U: Agičić, D., Petrić, H. i Šimetin Šegvić, F., ur. *Zbornik Drage Roksandića*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 607-616. Dostupno na: <https://doi.org/10.17234/9789531759021>.
10. Jagić, S. (2014). Prilike u školstvu kotara Ivanec u vrijeme Prvoga svjetskog rata. U: Damjanović, S. i Huzjan, V., ur. *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914.-1918. Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanim u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014.* Zagreb; Varaždin: HAZU, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, str. 441-451.
11. Luetić, T. (2002). Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. *Povijesni prilozi*, 21 (22), str. 167-207.
12. Mirošević, F. (2014). Pučko školstvo i pismenost u Zagrebu u Prvom svjetskom ratu. *Anali za povijest odgoja*, 13 (13), str. 9-44. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/148363>.
13. Ograjšek Gorenjak, I. (2006). Otvaranje Ženskog liceja u Zagrebu. *Povijest u nastavi*, IV (8 (2)), str. 147-176. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/10580>.
14. Ostajmer, B. (2017). Učiteljstvo Banske Hrvatske u vihoru Velikoga rata. *Časopis za suvremenu povijest*, 49 (3), str. 555-569. Dostupno na: <https://doi.org/10.22586/csp.v49i3.51>.
15. Pelko, D. (2014). Prilike u školstvu na području Hrvatskog zagorja u doba Prvog svjetskog rata. *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturu*, 20 (1-2), str. 33-47.
16. Szabo, A. i Goldstein, I. (2007). *Povijest zagrebačke Klasične gimnazije (1607-2007)*. Zagreb: Novi Liber; Klasična gimnazija.
17. Winter, J. i Robert, J-L., ur. (2007). *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin 1914-1919*. Volume 2. Cambridge; New York; Melbourne; Madrid; Cape Town; Singapore; Sao Paulo: Cambridge University Press.

18. Župan, D. (2001). „Uzor djevojke”: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st. *Časopis za suvremenu povijest*, 33 (2), str. 435-452.
19. Župan, D. (2005). Viša djevojačka škola u Osijeku (1882.-1900.). *Scrinia Slavonica*, 5 (1), str. 366-383.
20. Župan, D. (2013). *Mentalni korzet: spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918)*. Osijek: Učiteljski fakultet; Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest.

Veronika Završki, Osijek

GIRLS HIGH SCHOOL IN OSIJEK DURING WORLD WAR I

Abstract

This paper is intended to describe the operation of the Girls High School in Osijek during World War I. The paper is chronologically and thematically structured, beginning with a review of the school's operation immediately before the war. It describes its instructional delivery methods and charity activities of teachers and students and provides a brief outline of the social, religious and linguistic composition of its students during the war. After the academic year 1914/1915, when few classes were held and the number of students dropped, the school operated regularly during the following war years, albeit on a half-day basis. As a result of the school building's requisition, the teachers and students were relocated and forced to attend classes in improvised city premises or dwellings. Since 1917, this school has been located in the uptown school building on Jägerova Street. That same year, the Senior Lycée and Female Gymnasium were opened, and the number of students stopped growing. Students and teachers were expected to frequently engage in charity activities throughout the war.

Keywords: World War I, Girls High School, Osijek